

Dietrich Bonhoeffer

Gesproken woorden schieten tekort

“Spreekt onder elkaar in psalmen en lofzangen en geestelijke liederen”

Efeziërs 5: 19

Ons lied is een spreken. Het is het gezongen woord. Waarom zingen de christenen als zij bijeen zijn? Allereerst heel eenvoudig, omdat het hun in het gemeenschappelijk zingen mogelijk is, samen op hetzelfde moment hetzelfde woord te zeggen en te bidden; dus om de eenheid in het woord. Alle eerbied en aandacht geldt de tekst van het lied. Dat wij het niet gezamenlijk uitspreken, maar zingen, maakt duidelijk dat onze gesproken woorden niet voldoende zijn om uit te drukken wat wij willen zeggen en dat het onderwerp van ons lied ver uitgaat boven alle menselijke woorden. De muziek staat dus geheel in dienst van het woord, zij verduidelijkt het woord in zijn onbegrijpelijkheid.

Omdat het geheel aan het woord verbonden is, is het lied dat in de bijeenkomst der gemeente gezongen wordt, naar zijn karakter een eenstemmig lied. Woord en klank verbinden zich hier op een heel bijzondere wijze. De zich vrij bewegende melodie van het eenstemmig lied heeft zijn enig en wezenlijk houvast aan het woord dat gezongen wordt en behoeft daarom geen muzikale ondersteuning van meerdere stemmen. “Laat ons zingen met één mond, in eendracht uit des harten grond”, - zongen de Moravische broeders.

De zuiverheid van het eenstemmig zingen, zich niet verliezend in muzikaal genot en niet vertroebeld door het donker verlangen om aan het muzikale een eigen recht te geven naast het woord, de eenvoud en de nuchterheid, de menselijkheid en warmte van dit zingen – bepalen het karakter van het aardse lied der gemeente. Ons misvormd gehoor zal zich slechts langzaam en door geduldige oefening openen voor dit zingen. Het zal afhangen van het geestelijk onderscheidingsvermogen of een gemeenschap tot het juiste eenstemmige zingen komt. Dan wordt er van harte gezongen, dan wordt voor de Heer gezongen en er wordt gezongen in eensgezindheid.

De meditatie van Dietrich Bonhoeffer in de nummers 2 t/m 5 zijn ontleend aan het bekende *Brevier* (Baarn, 1968).

Inhoud

Gesproken woorden schieten tekort p. 33
Dietrich Bonhoeffer

De viering van het Heilig Avondmaal in Elberfeld (I) p. 34
T. van Es, Alblasserdam

Vereeniging tot uitgave van Gereformeerde Geschriften (I) p. 36
Ds. J.K. Vlasblom, Ter Aar

De kerk van Engeland – het nieuwe kabinet en de situatie in Nederland p. 38
Dr. H. Klink

De Reformatie bron voor pluralisme? p. 33
Ds. L.J. Geluk, Rotterdam

Een woord van C.S. Lewis

Goddelijke liefde is een liefde van geven. De Vader geeft Alles wat Hij is en heeft aan de Zoon. De Zoon geeft Zichzelf terug aan de Vader en geeft Zichzelf aan de wereld en ter wille van de wereld aan de Vader. En zo geeft Hij de wereld (in Zichzelf) eveneens terug aan de Vader...

De viering van het Heilig Avondmaal in Elberfeld (I)

Enige jaren geleden heb ik in een artikel geschreven over een onbekende brief aan Kohlbrugge.¹ Het was de brief van Alb. Tschanter d.d. 5 juli 1858. In dit artikel vermeldde ik in noot 3 dat deze brief samen met een handschrift met stellingen over het Heilig Avondmaal ingestoken zat in een boek dat Kohlbrugge had geschonken aan Steven de Clercq. Het boek was afkomstig uit de nalatenschap van dr. J.C.S. Locher. Deze tot op heden onbekende brief met de stellingen is niet ondertekend, maar volgens prof. dr. W. Balke hoogstwaarschijnlijk van de hand van Joh. Wichelhaus, de helaas jong overleden intieme leerling en vriend van Kohlbrugge. Ook al zou Wichelhaus niet de schrijver zijn geweest, dan komt deze brief toch uit de naaste vriendenkring van Kohlbrugge. Het is belangrijk om te zien dat deze stellingen geheel aansluiten bij de wijze van viering zoals die te Elberfeld in de Niederländisch-reformierte Gemeinde ten tijde van Kohlbrugge plaatsvond.

In enkele eerdere artikelen over "Kerkorde" en "Gemeentelijk leven" hebt u al kunnen lezen wat voor moeilijkheden Kohlbrugge heeft ondervonden en hoe uiteindelijk de tegenstand tegen de Agende heeft geresulteerd in een vorming van een eigen gemeente en de daarbij behorende traditionele Avondmaalsviering zonder roomse of lutherse elementen.²

Enige jaren geleden nog werd de gemeente in Elberfeld als voorbeeld gebruikt van een sobere viering, want in het Duitse blad *Die reformierte upd@te* jaargang 2002, no.1 staat een artikel "Over de wijsheid in het verbieden van afbeeldingen". Naast een bij dat arti-

kel geplaatste foto staat: "Geen 'crucifix', geen kaarsen, geen afbeeldingen. Alleen een Avondmaalstafel, kansel en orgel vormen het beeld van de binnenkant van het kerkgebouw van de Niederländisch reformierte Gemeinde in Wuppertal."

De onderstaande stellingen zijn geheel overeenkomstig deze traditie. Pastor P. Merx uit Wuppertal was zo vriendelijk een transcriptie van het voor mij onleesbare Duitse handschrift te maken. De vertaling hiervan is van mijn hand.

De (helaas niet geheel gedateerde) brief luidt:

"Stellingen tot een discussie over de gereformeerde viering van het Avondmaal.

1. De juiste avondmaalsvorm is even belangrijk als de juiste avondmaalsleer; want het Avondmaal is een afbeeldende, symbolische handeling, die geheel onverkort moet worden weergegeven.
2. Alleen de gereformeerde kerk heeft de eigen aard van de avondmaalsymbolen onverzwakt in haar avondmaalsformulier afgedrukt, want zij heeft het karakter van deze Maaltijd in zijn wezenlijke trekken bewaard. Zij bereikt daarmee niet alleen de hele uitbeelding van de bedoeling van het Avondmaal, maar ook de volledige geloofsverzegeling van hen, die naar de erfenis van het Avondmaal verlangen.
3. De voorbereiding is de onmisbare, noodzakelijke instructie tot het Avondmaal: haar meest geschikte vorm is die van een voorbereidingsdienst op de zondagavond.
4. Het gebruik van vaste avondmaalsformulieren helpt in belangrijke mate mee, om de gemeente in de kennis van het Avondmaal te doen toenemen en is één van de heilzaamste regelingen. Onder de formulieren hebben vooral die van Johannes á Lasco en die van de Pfalz de voorkeur: het zijn parels van onze Kerk.
5. Uit de zwingliaanse liturgie is geen recht voor liturgische versiering van de viering van het Avondmaal te ontfemen: deze [versiering] mist veeleer de kracht des Geestes.
6. De bijbelse en gereformeerde Avondmaalstafel heeft niets gemeenschappelijk met het roomse altaar.
7. Afbeeldingen op het altaar, crucifixen, kaarsen en andere versieringen verwoesten de verheven een-

Colofon

Ecclesia, voorheen 'Kerkblaadje', is een uitgave van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Ds. J.K. Vlasblom, Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Ds. L.J. Geluk en Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Drs. J.G. Barnhoorn, Dhr. T. van Es, Dr. R. Fernhout, Dr. M. Verduin en Ds. I.J. Wisse.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar, tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementprijs: € 21,00 per jaar

Administratie: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen tel. 0529 456729, Postbankrekeningnr. 88 71 47

Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of Bankrekeningnr. 34.89.69.619 t.n.v.

St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen

Druk: drukkerij Ridderprint, Ridderkerk

voud des Heeren, Die met de eenvoudigste, zintuiglijk waarneembare middelen werkt.

8. In de vorm van de tafel en zijn gereedschappen is er te zorgen voor het welluidende en bijbelse, dat pronk en nederigheid uitsluit.
9. De werkelijkheid van de elementen van het Avondmaal – echt brood, echte wijn – is van de grootste betekenis voor de integriteit van de Maaltijd.
10. Het breken van het brood is overeenkomstig de instelling, volgens de traditie van de Kerk en een onmisbare symboliek.
11. De hulp van de ouderlingen bij de toebereiding en uitdeling van de Maaltijd is in overeenstemming met de waardigheid van de Maaltijd en de positie van de ouderlingen.
12. De heiliging van de Maaltijd voltrekt zich door zijn bediening overeenkomstig de inzetting: zij geschiedt tijdens de gehele plechtigheid. De weglating van één van de belangrijke elementen van het Avondmaal verzwakt of vernietigt de heilige wijding daarvan, dat is: juist zijn heiliging.
13. Onder de verschillende wijzen van deelname van de gemeente aan de Maaltijd is de voorkeur te geven aan de Nederlandse, n.l. het gaan zitten aan één grote tafel.
14. Het gebruik van een formulering voor de uitdeling is aanbevelenswaard, onder de verschillende is die uit 1 Corinthe 10 de voortreffelijkste.
15. Dat de uitdelende Pastor zichzelf bedient met brood en wijn, is natuurlijk en zonder iedere aanstoot.
16. De viering van het Avondmaal wordt door ingevoegde Schriftverklaringen op heilzame wijze verlevendigd.
17. Het is goed na de plechtigheid te attenderen op de liefdesbewijzen jegens de armen van de gemeente als de zichtbare werkzaamheid van de broederlijke gemeenschap.
18. Het voldoet aan de wezenlijke behoefte van de gemeente, wanneer de viering van het Avondmaal vier maal in een jaar, ongeveer rond de grote feesten en in de herfst, gehouden wordt.
19. De privé-viering is tegen de wil van de Heere. De huisviering is onder voorwaarde toegestaan.

De conferentie

Lezers en belangstellenden worden nog eens herinnerd aan de Conferentie van de Vrienden van dr. H.F. Kohlbrugge, die gehouden wordt op D.V. zaterdag 21 april a.s. te Vianen, waarvan het programma in het komende nummer wordt afgedrukt.

Wanneer ga je naar Soden? Ik zal – zo God wil – begin augustus Pauline naar Ems brengen en dan jullie beide gereformeerden (!) in Soden bezoeken en dan naar Zwitserland afreizen! Geef daarom bericht over jouw aankomst in Soden. Voor het verdere ga het je goed. Vandaag zal de geliefde Pastor in Berlijn zijn. Morgenavond komt onze vader naar ons toe.
Dinsdag de 2^e juli. Drie bladzijden voor ... geredigeerd."

Bovenaan de brief staat: "Kun je laten drukken", hetgeen aangeeft dat het de bedoeling geweest is deze thesen in ruimere kring verspreid te zien. Hoe en of dit is gebeurd, is mij niet bekend. De brief was ingestoken in een envelop waarop als adressering staat:
"Aan de zeer eerwaarde heer Pastor Kohlbrugge,
Doctor in de Theologie
Te Elberfeld."

Het is aannemelijk dat deze envelop niet bij de brief hoort, aangezien Wichelhaus in het Duits de du-vorm gebruikt, een aanspraak die hij ten opzichte van Kohlbrugge gewoonlijk niet deed. Tevens is er te lezen: 'onze geliefde Pastor', een benaming die Wichelhaus vaak voor Kohlbrugge heeft gebruikt, zodat het niet voor de hand ligt dat hij dit aan Kohlbrugge zelf zou schrijven. Aan wie de brief dan gericht was, is niet zomaar na te gaan. Prof. Balke oppert de mogelijkheid dat de brief aan J.R. Wolfensberger is geschreven, die in 1855 als hulpprediker naar Zürich vertrok en in 1857 predikant in het Zwitserse Zollikon is geworden. Wel is mogelijk dat de geadresseerde de brief na lezing later naar Kohlbrugge heeft gestuurd zodat deze van de inhoud kennis heeft kunnen nemen. Dat zou dan de bijgevoegde envelop verklaren. Maar niets is hier zeker.

¹ *Ecclesia*, jaargang 92, nr. 6.

² *De Pruisische Agende*, door Peter Merx, *Ecclesia*, jaargang 93, nr. 12, 13 en 14.

Kohlbrugge en de Pruisische Agende, door T. van Es, idem, nr. 17.

Gemeentelijk leven in Elberfeld, door T. van Es, idem, nr. 19, 20 en 21.

Vereeniging tot Uitgave van Gereformeerde Geschriften (I)

In vroegere jaargangen van het *Kerkblaadje*, waarvan *Ecclesia* de voortzetting is, werden van tijd tot tijd mededelingen opgenomen namens de bovengenoemde vereniging, die officieel gevestigd is te Amsterdam en aldaar is geregistreerd bij de Kamer van Koophandel. In aansluiting bij deze oude gewoonte wil ik thans een en ander meedelen over de werkzaamheden van deze vereniging in de afgelopen periode.

Van oudsher heeft er altijd een nauwe band bestaan tussen de *Vriendenkring van Dr. H.F. Kohlbrugge*, verenigd rond het tweewekelijks verschijnende blad *Kerkblaadje / Ecclesia* en de *Vereeniging tot Uitgave van Gereformeerde Geschriften*, die vaak werd aangeduid als de 'Boekenvereniging'. Veel leden van deze vereniging waren destijds tevens geabonneerd op het *Kerkblaadje / Ecclesia*. Dat is ook nu nog het geval. Maar omdat er in de loop der jaren veel nieuwe abonnees zijn bijgekomen die wellicht niet of nauwelijks op de hoogte zijn van het bestaan van de 'Boekenvereniging', is het gewenst om deze vereniging opnieuw voor het voetlicht te brengen. Het zou verheugend zijn als dit bij deze en gene belangstelling wekt en men zich aanmeldt als nieuw lid of begunstiger.

Een aantal belangrijke nieuwe uitgaven en herdrukken, die in het verleden gerealiseerd zijn, zal in het vervolg van dit artikel de revue passeren zonder dat daarbij naar volledigheid is gestreefd. Als alle uitgaven volledig vermeld werden, zou dit artikel de vorm aannemen van een boekencatalogus en dat is niet de bedoeling. Toch zal bij het verslag van de werkzaamheden der vereniging in de laatste periode een opsomming onvermijdelijk zijn.

Geïnteresseerde lezers hebben misschien al veel werken van Kohlbrugge in hun bezit (inclusief de oudere uitgaven van de vereniging) en velen van hen weten ongetwijfeld de weg te vinden naar theologische antiquariaten, waar men doorgaans onder de 'K' niet tevergeefs zoekt naar de oudere Kohlbrugge-uitgaven.

Een korte historische terugblik

De *Vereeniging tot Uitgave van Gereformeerde Geschriften* werd opgericht op 19 november 1926 als voortzetting van de N.V. Maatschappij tot Uitgave van Gereformeerde Geschriften te Amsterdam. Ds. H.A.J. Lütge¹,

hervormd predikant te Amsterdam, was hiervan gedurende vele jaren de directeur. Tevens vormde hij samen met zijn Amsterdamse collega en vriend ds. A.J. Eijkman de redactie van het *Amsterdamsch Zondagsblad tot getuigenis der Waarheid*, dat gedurende een periode van twaalf jaren (van 1888 t/m 1899) wekelijks verscheen. In dit blad werden in de rubriek 'Uit de schat der Kerk' steeds gedeelten uit de schriftelijke nalatenschap van dr. H.F. Kohlbrugge gepubliceerd. Als directeur van de bovengenoemde N.V. verzorgde Lütge bovendien de vertaling en heruitgave van diverse andere preken en geschriften van Kohlbrugge. Deze publicaties verschenen als uitgaven van de uitgeverij Scheffer en Co. te Amsterdam, die ook het *Amsterdamsch Zondagsblad* drukte en uitgaf. De N.V. Maatschappij tot Uitgave van Gereformeerde Geschriften te Amsterdam was namelijk bij deze uitgeverij ondergebracht en de naam van deze uitgever werd aanvankelijk op de titelpagina van de publicaties vermeld. In latere jaren werden uitgaven gerealiseerd, waarin de genoemde N.V. als uitgevernaam werd aangegeven.

De laatste uitgave die ds. Lütge in dit kader tot stand bracht was de ingrijpende bewerking van een nieuwe uitgave van het standaardwerk *De Twaalf Twaalfallen Leerredenen* van dr. H.F. Kohlbrugge. Deze preken-serie, waarvan de eerste versie reeds in de 19e eeuw tijdens Kohlbrugge's leven werd gepubliceerd, verscheen in de jaren 1910 – 1917 in gewijzigde en bewerkte vorm opnieuw, maar nu als een monumentale uitgave: *De twaalf Twaalfallen leerredenen in nagenoeg chronologische volgorde gerangschikt*, uit het Duits vertaald en van aantekeningen voorzien. Bij de totstandkoming van deze herziene en gewijzigde uitgave was ook dr. J.C.S. Locher, hervormd predikant te Waspik en sinds 1916 te Leiden en medewerker en later redacteur van het *Kerkblaadje* actief betrokken.²

Niet onvermeld mag blijven dat ds. H.A.J. Lütge in de kerkelijke vergaderingen te Amsterdam zich destijds krachtig verzette tegen het Doleantiestreven van dr. A. Kuyper en de zijnen. Het gaf laatstgenoemde echter grote en blijvende ergernis, dat ds. Lütge en andere leerlingen van Kohlbrugge te Amsterdam en elders in den lande hem niet volgden in zijn kerkelijke strijd, die leidde tot kerkscheuring.

Na het overlijden van ds. Lütge in juni 1923 werd in het overleg van de vrienden en geestverwanten besloten om de bovengenoemde *Maatschappij* om te zetten in een *Vereeniging* met dezelfde naam. Met name de heer H.L. Houthoff, woonachtig aan de Prinsengracht te Amsterdam heeft zich in die jaren met grote ijver voor deze vereniging ingezet.

De doelstelling der vereniging

De "Statuten van de Vereeniging tot Uitgave van Gereformeerde Geschriften" werden goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 12 januari 1927, no. 29 (Ned. Staatscourant no. 30 11/12 februari 1927). In de loop van de jaren '90 van de vorige eeuw wees de toenmalige penningmeester prof. ir. C. de Jong erop dat er nieuwe wetten en regelgeving van overheidswege gekomen was ten aanzien van stichtingen en verenigingen en het daarom noodzakelijk was om de oude Statuten van de vereniging door een juridisch deskundige te laten nazien. Het bestuur verzocht daarop notaris mr. W. van Leussen te Molenaarsgraaf om zijn medewerking te verlenen aan een herziening van de Statuten in het licht van de nieuwe wetgeving. Laatstgenoemde stelde daartoe een nieuwe *Ontwerpakte* op, die na enkele kleine wijzigingen door het bestuur in dank werd aanvaard. Op 4 april 2000 vond de officiële vaststelling met ondertekening plaats ten kantore van mr. W. van Leussen.

De openingsartikelen van de oude Statuten van 1927 zijn qua inhoud en doelstelling vrijwel gelijklopend gebleven. In de nieuwe Statuten zijn zij opgenomen in artikel 3, waarvan de beide eerste leden luiden:

"1. De grondslag van de vereniging is de Gereformeerde Belijdenis, uitgedrukt in de Drie Formulieren van Enigheid van de Nederlandse Hervormde Kerk of haar wettige opvolgster.

2. Doel der vereniging is het verspreiden van geschriften, als verhandelingen, preken, onderwijsboekjes, van Gereformeerde inhoud. Allereerst komen in aanmerking werken van wijlen Dr. H.F. Kohlbrugge."

Toen in de 19e eeuw de N.V. *Maatschappij tot Uitgave van Gereformeerde Geschriften* werd opgericht, was naast de uitgeverij Scheffer en Co. te Amsterdam geen enkele andere uitgeverij geïnteresseerd in het uitgeven van geschriften van dr. H.F. Kohlbrugge en zijn leerlingen. Dat gold ook voor de tijd waarin de bovengenoemde *Maatschappij* werd omgezet in de "Vereeniging" met dezelfde naam, die hetzelfde doel nastreefde. Later, vooral na de Tweede Wereldoorlog is dit gaandeweg veranderd. Er kwam in toenemende mate belangstelling voor de prediking van Kohlbrugge, zowel in kringen van aanhangers en volgelingen van de bekende

Zwitserse theoloog Karl Barth alsook in kringen die hun geestelijke bronnen vonden in de theologie van de Nader Reformatie, waardoor het uitgeven van Kohlbrugge's werken ook voor andere uitgeverij's interessant begon te worden. Zonder te streven naar volledigheid noemen we een aantal uitgeverijen die in de afgelopen decennia één of meer geschriften van Kohlbrugge publiceerden: Callenbach (Nijkerk), T. Wever (Franeker), Protestantse Periodieke Pers (Berkel Z.H.), J.P. van den Tol (Dordrecht), Kool (Veenendaal), De Banier (Utrecht), De Groot Goudriaan (Kampen), J.H. Kok (Kampen), Den Hertog (Houten).

Intussen ging de Vereeniging ook voort met haar werk in alle wisselende omstandigheden. Gedurende vele jaren bleef de vereniging, financieel gesteund door de leden en begunstigers, nieuwe publicaties aanbieden, zowel ongewijzigde herdrukken van vroegere uitgaven alsook nieuwe vertalingen van Kohlbrugge's nagelaten werk. Daarnaast verschenen enkele uitgaven van andere scribenten. In de periode na de Tweede Wereldoorlog hebben met name ds. D. van Heyst en zijn echtgenote mevrouw P.A. van Heyst - van der Kooij te Ommen zowel wat betreft het vertalen van Kohlbrugge's geschriften door eerstgenoemde alsook wat betreft de door mevrouw Van Heyst behartigde praktische kant: het gereedmaken en verzenden van de boekenpakketten, veel werk voor de vereniging verricht.

Op den duur bleek het, mede vanwege het teruglopende ledenaantal, niet meer mogelijk om op de oude voet voort te gaan. Er kwam een samenwerking tot stand met de uitgeverij *Echo* van de I.Z.B. te Amersfoort en via deze uitgeverij met de uitgeverij *Boekencentrum* aan de Scheveningseweg te 's-Gravenhage, die thans gevestigd is te Zoetermeer. De huidige Kohlbrugge-reeks van de vereniging wordt sinds 1995 alleen door de laatstgenoemde uitgeverij verzorgd.

¹ Heinrich Andreas Lütge (1850-1923), hervormd predikant te Nederhorst den Berg 1874, Amsterdam 1878 - 1919 em. Zie voor meer gegevens over hem het opstel 'Heinrich Andreas Johannes Lütge (1850-1923)' in: Drs. M. den Admirant, *Discipelen van Kohlbrugge*, Bleskensgraaf z.j., blz. 82-103.

² Uitgeverij T. Wever te Franeker heeft deze uitgave in 1967 in ongewijzigde druk opnieuw uitgegeven, daartoe aangezet door het toenmalige bestuur der Vereeniging. De kas der Vereeniging liet niet toe om zelf een zodanig dure uitgave te realiseren en op de markt te brengen en men was dankbaar dat de genoemde uitgever de verantwoordelijkheid en de risico's daarvan wilde dragen.

De kerk van Engeland – het nieuwe kabinet en de situatie in Nederland

“ Geachte premier,

De Kerk van Engeland, samen met anderen in de vrijwilligerssector, daarbij inbegrepen andere kerken en geloofsgemeenschappen, is al enige tijd in gesprek met de regering over wat aangeduid wordt als de Reguleringen van Sexuele Oriëntatie. Deze gesprekken werden gehouden in een sfeer van goede trouw, wederzijds respect en met een behoorlijk peil van vertrouwen naar alle kanten. De laatste week is dit veranderd....”

Deze woorden schreef dr. Rowen Williams, aartsbisschop van Canterbury op 23 januari jl. aan de Engelse premier, Tony Blair. De brief had alles te maken met de commotie die in Engeland ontstaan is rondom de wetgeving op de adoptie van kinderen. In Engeland mogen voortaan ook homostellen kinderen adopteren. Dat brengt met zich mee dat allerlei christelijke instellingen die op principiële gronden niet mee willen werken aan adoptie van kinderen door homoparen, in moeilijkheden komen. Dit laatste dreigt te gebeuren vanwege een wet op antidiscriminatie, een soort *Wet Gelijke Behandeling*, zoals die er in Nederland is. De genoemde christelijke organisaties zijn vaak gelieerd aan kerken. Om principiële redenen weigeren zij mee te werken aan adoptie door homoparen. Zij worden nu vanwege de strikte doorvoering van de wet op antidiscriminatie door maatregelen van de regering Blair in hun bestaan bedreigd. Vandaar de waardige brief van de aartsbisschop van Canterbury.

Discriminatie in Nederland?

Ook wij kennen sinds 1994 de algemene wet Gelijke Behandeling. Bovendien wordt in de grondwet in artikel 1 gesteld: “Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie op grond van godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.” En... ook in ons land worden op grond van wat in de wet verwoord is bepaalde groepen in het nauw gebracht en in de uitoefening van een publieke functie bedreigd, dit vooral nadat het burgerlijk huwelijk is open gesteld voor homoparen.

Zo is bekend dat in 2001 mevrouw Nynke Eringa in Leeuwarden als ambtenaar van de burgerlijke stand op moest stappen omdat zij uit gewetensbezwaren geen ‘huwelijk’ wilde voltrekken van mensen van hetzelfde geslacht. Zij vocht het besluit van de gemeenteraad met succes aan en mocht van de Commissie Gelijke Behandeling aanblijven als ambtenaar van de burgerlijke stand. Het gevolg is dat veel gemeenten ervan af zien om mensen, die evenals mevrouw Eringa bezwaar hebben tegen het voltrekken van huwelijken van mensen van hetzelfde geslacht, aan te nemen als ambtenaar van de burgerlijke stand. De storm

die rond de kwestie ‘mevrouw Eringa’ opstak, leek tot voor kort enigszins geluwd, maar dreigt weer op te steken, nu er een nieuw kabinet is.

In het regeerakkoord dat de deelnemende partijen hebben aangenomen, staat namelijk te lezen dat de zojuist aangetreden regering rekening wil houden met gewetensbezwaarden als mevrouw Eringa. De precieze tekst luidt: “Overeenkomstig in het destijds geformuleerde beleid brengt zorgvuldige omgang met gewetensbezwaarde ambtenaren van de burgerlijke stand met zich dat in onderling overleg in plaats van de gewetensbezwaarde een andere ambtenaar van de burgerlijke stand een huwelijk tussen personen van hetzelfde geslacht voltrekt, mits in iedere gemeente de voltrekking van een dergelijk huwelijk mogelijk blijft.”

Deze passage heeft inmiddels tot heel wat protesten aanleiding gegeven, o.a. van de zijde van de burgemeester van Amsterdam, die op 14 januari jl. bij de onthulling van een plaquette ter gelegenheid van de herdenking dat het vijf jaar geleden is dat een dergelijk ‘huwelijk’ voor het eerst officieel werd gesloten, stelde „We zijn nu zes jaar verder en kunnen constateren dat het homohuwelijk geheel is ingeburgerd. Dan is het op zijn zachtst gezegd jammer dat in het regeerakkoord staat dat ambtenaren mogen weigeren. Ik vind dat zij de wet horen te volgen.” Gemeenten als Amsterdam en Utrecht hebben al te kennen gegeven dat het kabinet niet gaat over hun personeelsbeleid en dat zij geen reden zien om hun personeelsbeleid te wijzigen.

Deze en andere geluiden geven er blijk van dat men zich op het ogenblik in ‘paars’ Nederland grote zorgen maakt over de koers van het nieuwe kabinet *Balkenende*. Maar liefst twee christelijke partijen maken deel uit van de regering. Stel je voor dat zij aan de verworvenheden van de afgelopen decennia (abortus, homohuwelijk, euthanasie) willen tornen! Om die reden zet men zich schrap. Men volgt de koers van het nieuwe kabinet met argusogen.... Zo is *Groen Links* een actie begonnen om in verschillende gemeenten (Groningen, Gorinchem) kritische vragen te stellen aan het college van burgemeester en wethouders met betrekking tot de ‘trouwambtenaren’. In deze plaatsen wordt het college nota bene gevraagd uit te spreken dat de bewuste passage in het regeerakkoord over gewetensbezwaarden in tegenspraak is met artikel 1 van de grondwet (!) De actie beoogt dat het gemeentebede-

stuur aan kabinet kenbaar maakt dat het college de eigen beleidslijnen aanzien van (buitengewone) ambtenaren van de burgerlijke stand handhaaft én het kabinet oproept om de uitzonderingsbepaling zoals opgenomen in het regeerakkoord in te trekken!

Het is duidelijk dat het in deze kwestie om een principiële zaak gaat. Zo wordt het kennelijk niet alleen gevoeld door gewetensbezwaarde ambtenaren, het geldt ook voor partijen als Groen Links en voor mensen als burgemeester Cohen voor wie het antidiscriminatie-beginsel een onopgeefbaar goed is. Wat echter óók duidelijk is, is dat mensen als Cohen zover willen gaan dat zij burgers die gewetensbezwaar hebben tegen iets wat tot voor kort in heel de wereld en door alle geloofsgemeenschappen – op zijn zachtst gezegd – als ongeoorloofd werd gezien, uit willen sluiten van bepaalde overheidsfuncties.

Het merkwaardige is dat juist deze mensen hun neus ophalen over het verleden, toen in de tijd van de Nederlandse Republiek (toen Kerk en Staat nog niet gescheiden waren) overheidsfuncties alleen konden worden bekleed door degenen die behoorden tot de Hervormde Kerk, terwijl Doopsgezinden, Rooms-katholieken en Joden daarvan uitgesloten waren. Uitgerekend zij vallen in dezelfde houding, door geen begrip op te willen brengen voor gewetensbezwaarden, die trouw zijn aan een standpunt dat door heel de mensheid in alle eeuwen is ingenomen - voorzover de kwestie ooit speelde - ! Mensen als Cohen kunnen geen begrip opbrengen en willen geen uitzondering maken voor hen die niet akkoord kunnen gaan met datgene wat vijftig jaar geleden nog óndenikbaar was! Zij redeneren formeel: de meerderheid van het parlement heeft het homohuwelijk mogelijk gemaakt. Daarmee is de kous af! Zij vertegenwoordigen het principe van de helft plus één, het soort democratie dat Rousseau voorstond, die de stellige mening toegedaan was dat 'de algemene wil' (lees: de helft plus één) zich niet kán vergissen. De enkeling moet daarop vertrouwen en er vrede mee hebben.

Groen van Prinsterer

Het was Groen van Prinsterer, die in de 19e eeuw als geen ander erop gewezen heeft dat in déze vorm van democratie gewetensdwang en tirannie voluit op de loer liggen. Zijn leven lang heeft hij op een heel kundige wijze in alle toonaarden gewaarschuwd tegen een dergelijke staatsopvatting. Wie zich daarvan wil vergewissen, verwijs ik naar zijn bekendste werk *Ongeloof en Revolutie*. Hij deed dat met een beroep op de Schrift, op het geweten, op gronden van billijkheid én op grond van de historie, dat wil zeggen, het feit dat Nederland een christelijke, protestantse natie was.

Groen van Prinsterer heeft zijn leven lang mee moeten maken dat er aan de poten van deze 'christelijke stoel' gezaagd werd. Een dieptepunt in zijn leven was de nieuwe schoolwet van 1856, waarin officieel bekrachtigd werd dat het openbare onderwijs bevoorrecht werd boven het christelijke onderwijs. Voor Groen was dit het teken dat Nederland geen christelijk land meer was. Nadat de Tweede Kamer de wet van minister Van der Bruggen aangenomen had, zag Groen zich genoodzaakt zijn lidmaatschap van de Tweede Kamer op te zeggen. Hij nam deze voor hem diep ingrijpende beslissing om zich rekenschap te geven van de nieuwe situatie die in Nederland was ontstaan. Enkele jaren er-

na trad hij opnieuw toe tot de Tweede Kamer (1862). Toen had hij een ánder program. Nu Nederland geen christelijk land meer was, zette hij zich in voor de bijzondere, de christelijke school! Daarnaast stelde hij zich op het standpunt dat de overheid, die zei neutraal te willen zijn, dan ook werkelijk neutraal moest zijn. Zij diende zich zoveel mogelijk te onthouden van ingrijpende maatregelen, die kerken en kerkmensen in het nauw konden brengen. Diepweg heeft Groen zijn verlangen naar een terugkeer tot de christelijke wortels in ons land niet opgegeven. Hij hield echter vooralsnog rekening met de gegroeide situatie.

In dit licht bezien is het zeer verstandig dat de huidige regering met omzichtigheid en begrip gewetensbezwaarde ambtenaren van de burgerlijke stand tegemoet wil treden. Waarom zou zij vaak zeer gewetensvolle burgers uit willen sluiten, waar andere oplossingen te vinden zijn en een middenweg mogelijk is? Het zijn partijen als Groen Links, VVD en D'66 die de zaak op de spits willen drijven. Terwijl zij hun zin al hebben (het homohuwelijk is een feit), drijven zij hun principes zover door dat allerlei mensen (en nog niet eens alleen van christelijke afkomst) in hun mogelijkheden worden beknót! En dat om een zaak, waar ook het Nederlandse volk lang niet eenduidig over denkt!

De brief van de aartsbisschop

Tegen een dergelijke *Prinzipienreitererei* neemt in Engeland de aartsbisschop van Canterbury het op. In de brief van 23 januari aan premier Blair schrijft hij:

In de wetgeving om rechten van bepaalde groepen te beschermen en te bevorderen, staat de overheid voor de delicate maar belangrijke uitdaging om daarbij geen voorwaarden te scheppen waarin anderen het gevoelen krijgen dat hun rechten worden genegeerd of opgeofferd, of waarin het gebod van het persoonlijke geweten in de gevarezone komt. De rechten van het geweten kunnen niet aan de wetgeving ondergeschikt gemaakt worden, met welke goede bedoelingen ook.

In zeer veel gevallen werd in het verleden rekening gehouden met datgene wat het geweten aanging, samen met andere overwegingen, die bijdroegen aan de het algemeen belang, zoals sociale nood en mensenrechten, bijvoorbeeld het recht van artsen om geen abortus te plegen, hoewel zij in dienst stonden van de National Health Service.

Het zou zeer te betreuren zijn wanneer, als gevolg van het zoeken naar het beter beschermen van de rechten van bepaalde groepen (om discriminatie te voorkomen), er een klimaat geschapen zou worden, waarin bijvoorbeeld leden van de regering niet geschikt worden geacht om een publiek ambt te vervullen, vanwege hun verbondenheid met een bepaald geloof. Dit kan geen bewijs genoemd worden van een gebalanceerd en redelijk publiek debat.

Terwijl u de laatste fase nadert van wat tot heel recent een voorzichtig en respectabel overleg geweest is over de wijze hoe men het beste een nieuwe bescherming kon bieden tegen discriminatie met betrekking tot seksuele oriëntatie in Engeland en Wales, hopen wij dat u en uw collega's in het kabinet, recht zullen doen aan het belang van de veel grotere belangengroepen in ons land...

Het is van vitaal belang (...) dat er geen voorwaarden geschapen worden, waardoor (onbedoeld) de eisen van het geweten eerder een

obstakel dan een bron van inspiratie vormen voor onwaardeerbare diensten die verleend worden aan de publieke zaak, door delen van de vrijwilligerssector in ons land.

Tot slot: Het doet erg goed aan dat een Kerk haar zorgen bij de regering neerlegt, op die punten, waar het vandaag de dag om gaat en waar de Kerk geroepen wordt om te belijden! Het is duidelijk dat de brief van de aartsbisschop van Canterbury er in het publieke debat

in Engeland toe dóet! En dat vanwege de verwevenheid van de Kerk met de historie van dit land en vanwege het publiek karakter van deze (volks)kerk. Geen van de andere kerken in Engeland kan met zoveel gezag spreken als de Kerk van Engeland. Het maakt nog eens pijnlijk duidelijk hoe belangrijk een belijdende volkskerk is, juist ook in het publieke debat en hoezeer het te betreuren valt dat wij die niet meer kennen – al zo lang niet meer...

Ds. L.J. Geluk, Rotterdam

De Reformatie bron voor pluralisme?

De eeuwenoude Engelse kerk aan het Begijnhof in Amsterdam had maandag 5 februari 2007 hoog bezoek. Nooit tevoren waren tegelijkertijd twee regerende vorstinnen, samen met vele andere hoge gasten, binnen haar muren. Allen waren gekomen om te vieren dat deze oude kerk 400 jaar geleden door het Amsterdamse stadsbestuur werd toegevoegd aan gereformeerde erediensten in de Engelse taal.

Rond 1600 waren vele Engelsen in Amsterdam woonachtig en werkzaam en voor hen werd in 1607 een gemeente gevormd, die nog altijd bestaat: de English Reformed Church. Haar eerste predikant werd John Paget, van wie dr. R.B. Evenhuis in zijn bekende vijfdele geschiedenis van Hervormd Amsterdam vertelt dat hij niet alleen een grondig kenner van het Arabisch was, maar ook een vurig Calvinist. Op 5 februari 1607 werd hij aan de nieuwe gemeente verbonden. Zijn intrede deed hij met de bede uit Psalm 51 "Create in me a clean heart, o God". De Engelstalige gemeente maakte deel uit van de Hervormde Kerk van Nederland en viel onder de Amsterdamse classis. Met de stichting van de PKN is zij tot deze nieuwe kerk gaan behoren. Vier eeuwen is onafgebroken in de kerk aan het Begijnhof in de Engelse taal de verkondiging van het Evangelie voortgegaan en zijn de heilige sacramenten er bediend. Dat was inderdaad wel iets om stil bij te staan.

Aan dr. B. Plaisier, scribe van de PKN, viel de eer te beurt om ter gelegenheid van het vierde eeuwgetijde een herdenkingsrede te houden. Dat was op de dag af vierhonderd jaar na de eerste dienst in de Engelse kerk, door ds. Paget gehouden. Volgens het bericht in de pers schetste dr. Plaisier de Engelse kerk als een open gemeenschap, een voorbeeld voor de kerk als geheel, de kerk als een schuilplaats, een ontmoetingsplaats van culturen en meningen en bovenal als een plaats waar inspiratie kan worden opgedaan voor het dagelijkse leven. Haar geschiedenis laat de ontwikkeling van de kerken door de eeuwen heen zien, aldus dr. Plaisier, die er vervolgens op wees hoe de Reformatie in de 16^e eeuw de wereld heeft veranderd. "De waarheid werd niet langer beschermd door de Roomse Kerk. De waarheid kwam in handen van individuen die de Bijbel zelf uitlegden als zij die lasen, herlezen en bestudeerden. Dat scharnierpunt in de Europese cultuur werd in feite het geboortemoment van wat wij tegenwoordig het pluralisme noemen". Het verslag in het *Reformatorsch Dagblad* van 6 februari jl. vervolgt dan dat de spreker memoreerde dat de stad aanhangers van

allerlei stromingen welkom heette, waardoor er ruimte kwam voor een Engelstalige gemeente.

Nu is er ook een andere kant aan deze zaak. Onder de vele buitenlanders waren nogal wat Engelsen, dissenters en sektariërs. En opdat de overheid hen enigszins zou kunnen controleren, werd de nieuwe gemeente gesticht aldus dr. Evenhuis. Dus juist om een al te heftig pluralisme tegen te gaan. Niet om het pluralisme te bevorderen, maar om het in te dammen werd de Engelse gemeente gesticht. De Amsterdamse kerkenraad was te zeer protestants in gereformeerde geest om ingenomen te zijn met die stromen vreemdelingen die vele afwijkende ideeën en praktijken meebrachten.

De stichting van de Engelse gemeente was een maatregel tegen het pluralisme, en – het mes sneed van twee kanten – voor de heren burgemeesteren kwam zij economisch goed van pas: een Hervormde gemeente waarin het Engels de voertaal was, zou het extra aantrekkelijk maken voor Engelse kooplieden zich in Amsterdam te vestigen.

Maar dan nog de vertaling van de Bijbel in de volkstaal. Was het Luther en de andere vertalers van de Bijbel in de 16^e en 17^e eeuw erom begonnen dat de "individuen" allen de Bijbel zelf gingen uitleggen naar eigen smaak en snit? Beoogden zij een plurale kerk, een plurale maatschappij? De Reformatie wilde de Bijbel in handen van de gelovigen, opdat die zelf konden lezen dat het wáár is wat vanuit de Schrift op de kansels werd gepredikt. De Statenvertalers wilden uitsluitend de Bijbel met de kanttekeningen om leiding te geven aan het geloofsleven van de christenen en om hen te behoeden voor pluralistisch afdwalen. De vertaling van Luther met de verklaringen van Paul Toussain in gereformeerde geest beoogde voor het Duitse taalgebied hetzelfde.

Behalve dit waren er de belijdenissen, die van Augsburg, de oudste, die van Guido de Brès, en andere meer. Zij waren getuigenissen voor de overheid, waarin werd samengevat wat de gelovigen *samen* beleden. In plaats van het pluralisme te bevorderen, riep de Kerk de overheid op de ware Kerk te beschermen en dwaalleer tegen te staan, terwijl zij de leden van de Kerk in haar belijdenis een staf gaf om te gaan en een omheining om binnen de grenzen van het christelijk belijden te blijven.

Bovendien waren er de talrijke catechismi, waardoor de Kerk aan de kinderen onderricht gaf in het ware christelijke geloof.